

Krystyna Kirschke*

orcid.org/0000-0003-4278-263X

Paweł Kirschke**

orcid.org/0000-0002-1406-8888

Powojenna odbudowa wrocławskiego kwartału przyrynkowego ograniczonego ulicami: Kurzy Targ, Szewska i Oławska

Post-war Reconstruction of the Block by the Wrocław Market Square Limited by Kurzy Targ, Szewska and Oławska Streets

Słowa kluczowe: architektura, Wrocław, Rynek, powojenna odbudowa, *research by design*

Keywords: architecture, Wrocław, Market Square, post-war reconstruction, *research by design*

Wstęp

Wykształcona w XIV stuleciu zwarta zabudowa pierzei zewnętrznych wrocławskiego rynku złożona była z murowanych domów mieszczańskich, których formy w ciągu stuleci ewoluowały. W XIX wieku większość z nich została zastąpiona przez kamienice usługowo-mieszkalne, a w pierwszej dekadzie XX stulecia przez banki, wielofunkcyjne domy handlowe i domy towarowe. Był to kluczowy element przekształcenia Starego Miasta w nowoczesną dzielnicę handlowo-finansową, czego kwintesencją były przemiany omawianego kwartału przyrynkowego, gdzie wzniesiono dwa monumentalne domy handlowe i bank. Powojenne losy tych obiektów stanowią przykład różnych koncepcji odbudowy Wrocławia ze zniszczeń. Warenhaus Barasch przeistoczył się w Spółdzielczy Dom Handlowy Feniks. Gmach banku zmienił funkcję na handlowo-biurową. Wypalony dom handlowy Goldene Krone został odtworzony w formie nawiązującej do istniejącej tu dawniej renesansowej kamienicy Pod Złotą Koroną, co stanowi przykład metody konserwatorskiej

Introduction

The compact development of the external frontages of Wrocław's Market Square, developed in the fourteenth century, consisted of masonry burgher townhouses whose forms have evolved over the centuries. In the nineteenth century, most of them were replaced by service and residential townhouses, and in the first decade of the twentieth century, by banks and mixed-use department stores. This was a crucial element of the transformation of the Old Town into a modern commercial and financial district, and the quintessence was the transformation of the market block, where two monumental department stores and a bank were erected. The post-war histories of these buildings are an example of different concepts of rebuilding Wrocław from the destruction. The Warenhaus Barasch transformed into the Feniks Cooperative Department Store. The bank building was adapted to commercial and office use. The burned-down Goldene Krone department store was recreated in a form that referenced the Renaissance-era Pod Złotą Koroną townhouse that had

* dr hab. inż. arch., prof. Politechniki Wrocławskiej, Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej

** dr hab. inż. arch., prof. Politechniki Wrocławskiej, Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej

* Ph.D. D.Sc. Eng. Arch., Associate Professor, Faculty of Architecture, Wrocław University of Science and Technology

** Ph.D. D.Sc. Eng. Arch., Associate Professor, Faculty of Architecture, Wrocław University of Science and Technology

Cytowanie / Citation: Kirschke K., Kirschke P. Post-war Reconstruction of the Block by the Wrocław Market Square Limited by Kurzy Targ, Szewska and Oławska Streets. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2021, 68:30–43

otrzymano / Received: 29.03.2021 • **Zaakceptowano / Accepted:** 15.09.2021

doi: 10.48234/WK68BLOCK

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

określanej jako kreacja retrospektywna, zgodnie z którą odtworzono kilkadziesiąt obiektów wrocławskiego Starego Miasta.

W artykule szczególny nacisk położono na ukazanie intencji i zasad, jakimi kierowano się w czasie powojennej odbudowy Wrocławia. Zwrócono uwagę na zdefiniowanie przyczyn cywilizacyjnych i ekonomicznych stojących u podstaw kolejnych faz odbudowy oraz skutków architektonicznych wynikających z przyjmowanych założeń funkcjonalno-przestrzennych i obowiązujących doktryn konserwatorskich. Przemiany architektoniczne przedmiotowego kwartału zilustrowano materiałami ikonograficznymi oraz autorskimi rysunkami będącymi efektem wieloletnich badań konserwatorskich przeprowadzonych przez autorów artykułu¹. W podsumowaniu przedstawiono konkluzje na temat oddziaływania powojennej odbudowy na dzisiejszy wizerunek wrocławskiego Starego Miasta.

Tematyka przebudów zabytkowych domów w Breslau stanowiła przedmiot badań i sporów naukowych już pod koniec XIX wieku. Informacje takie zawierały artykuły w czasopismach fachowych i codziennej prasie dotyczącej Wrocławia i Śląska. Zagadnieniami związanymi z przemianami miasta zajmowali się m.in. Hans Lutsch, Friedrich Gustav Adolf Weiß oraz – parający się także archiwistyką – Hermann Margraf². Szczególne znaczenie miały prace historyków sztuki i architektów, a wśród nich konserwatorów zabytków: Ludwiga Burgermeistera, Günthera Grundmanna oraz Rudolfa Steina³.

Zniszczony podczas II wojny światowej Wrocław wymagał odbudowy, której założenia mieściły się w zasadach ustalanych dla całej Polski. Pierwszy powojenny zjazd Stowarzyszenia Historyków Sztuki 20 marca 1945 rozpoczął dyskusję na temat podniesienia kraju ze zniszczeń. W toczących się także później polemikach część wystąpień miała charakter merytoryczny, ale niektóre zabarwione były emocjami. Ostatecznie zdecydowano o rekonstrukcji obiektów zabytkowych, uznając słuszność programu przedstawionego przez Jana Zachwatowicza – Generalnego Konserwatora Zabytków w latach 1945–1957. Twierdził on, że: „Nie mogąc zgodzić się na wydarcie nam pomników kultury, będziemy je rekonstruowali, będziemy je odbudowywali od fundamentów, aby przekazać pokoleniom jeżeli nie autentyczną, to przynajmniej dokładną formę tych pomników, żywą w naszej pamięci i dostępną w materiałach”⁴. Po latach Andrzej Tomaszewski, analizując ten program, nazwał metodę odbudowy zabytków „kreatywną”, gdyż dokonując wyborów, posługiwano się selekcją i eliminacją. Powstająca w ten sposób architektura była współczesna pod względem technologicznym i materiałowym, nie stanowiła też wiernej kopii obiektu z przeszłości⁵. Uporządkowane dane na temat efektów odbudowy wrocławskiej starówki przedstawili Edmund Małachowicz⁶ i Olgierd Czerner⁷. Wiele wniosła też książka Marcina Bukowskiego opisująca i podsumowująca

used to stand at the site, which is a case of a conservation method described as retrospective design, which was used to recreate several dozen buildings around Wrocław’s Old Town.

This paper emphasizes the presentation of the intentions and principles followed during the post-war reconstruction of Wrocław. It focuses on defining the civilizational and economic reasons that formed the foundation of the successive reconstruction phases and the architectural consequences of the functional assumptions adopted, as well as the conservation doctrines applied. The architectural transformation of the block in question has been illustrated with iconographic materials and original drawings that are results of many years of conservation studies by the authors.¹ The summary presents conclusions on the impact of the post-war reconstruction on the present-day image of Wrocław’s Old Town.

The reconstruction of historical buildings in Breslau was the subject of academic studies and arguments already towards the end of the nineteenth century. Such information was included in trade and news press articles on Wrocław and Silesia. The matters concerning the transformation of the city were explored by, among others, Hans Lutsch, Friedrich Gustav Adolf Weiß and Hermann Margraf, who also engaged in archival studies.² The works of arts historians and architects were of particular significance, among them those by heritage conservators: Ludwig Burgermeister, Günther Grundmann and Rudolf Stein.³

Wrocław, greatly damaged during the Second World War, required reconstruction, whose assumptions were within precepts defined for all of Poland. The first post-war assembly of the Arts Historians Association on March 20, 1945, began the discussion on lifting the country up from the ruins. In the polemics that took place later, some of the statements had a substantive character, while others were emotional. Ultimately, it was decided to rebuild historical structures, assuming the correctness of the program presented by Jan Zachwatowicz—the General Conservator of Monuments in the years 1945–1957. He claimed: “Unaccepting of being stripped of cultural monuments, we will rebuild them, we will rebuild them from their very foundations, so as to give future generations if not an authentic, then at least a precise form of these monument, that is alive in our memory and available in materials.”⁴ Many years later, Andrzej Tomaszewski, in an analysis of the program, called the method of reconstructing monuments “creative” as the designers used selection and elimination in their decision-making. The resultant architecture was contemporary in technological and material terms, it was also not a faithful copy of past buildings.⁵ Structured data on the effects of the reconstruction of Wrocław’s Old Town was presented by Edmund Małachowicz⁶ and Olgierd Czerner.⁷ Much was also contributed by Marcin Bukowski’s book which described and summarized the initial period of Wrocław’s reconstruction.⁸ Meanwhile, the com-

Ryc. 1. Południowa część wschodniej pierzei wrocławskiego rynku, stan z roku 1860; widoczne od lewej kamienice: Sachssche Haus Bazar nr 32, Zum Golden Baum nr 31, Altes Rathaus nr 30, Zur Goldenen Krone nr 29; źródło: R. Stein, *Der Große Ring zu Breslau...*, Breslau 1935, il. 169.

Fig. 1. Southern part of the eastern frontage of Wrocław's market square, as seen in 1860; townhouses visible from the left: Sachssche Haus Bazar No. 32, Zum Golden Baum No. 31, Altes Rathaus No. 30, Zur Goldenen Krone No. 29; source: R. Stein, *Der Große Ring zu Breslau...*, Breslau 1935, ill. 169.

ca pierwszy okres odbudowy Wrocławia⁸. Natomiast zabudowę komercyjną miasta zaczęto traktować jako istotny obszar badawczy dopiero w ostatniej dekadzie XX wieku, w referatach przygotowanych na konferencje z serii *Architektura Wrocławia*⁹ i podczas debaty dotyczącej wrocławskiego Rynku¹⁰. W późniejszych latach analizę powojennej odbudowy historycznego centrum i rewitalizacji znajdujących się przy nim zażytkowych obiektów komercyjnych podjęli autorzy artykułu¹¹, a szerszy kontekst powojennej odbudowy miast na ziemiach zachodnich i północnych, które po II wojnie światowej znalazły się w nowych granicach Polski, przedstawiony został w pracach Marii Lubockiej-Hoffmann i Tomasza Jeleńskiego¹².

Przemiany architektoniczne południowo-wschodniego kwartału przyrynekowego na przełomie XIX i XX wieku

Od średniowiecza zabudowę kwartału ograniczonego ulicami: Kurzy Targ (Hinter Markt), Szewską (Schuhbrücke) i Oławską (Ohlauerstr.) tworzyło 16 kamienic. Na aksonometrycznym planie Barthela Weinerja z roku 1562 widać od strony Rynku cztery budynki, przy czym narożne przedstawiono jako ustawione szczytowo do placu. Przez następne stulecia dokonano licznych przebudów, a domy gotyckie zostały kolejno zastąpione przez budowle renesansowe, barokowe i klasycystyczne¹³. Do XIX wieku przetrwały trzy domy renesansowe: nr 29 (kalenicowy) oraz 31 i 32 (szczytowe), a także kalenicowa, barokowa kamienica nr 30. W stronę Kurzego Targu zwrócone były trzy szczytowe fasady, a do ulic Szewskiej i Oławskiej po cztery. Wnętrze kwartału było przegęszczone.

Ryc. 2. Narożnik Rynku i ul. Oławskiej; kamienica Rynek 29 i domy przy ul. Oławskiej; źródło: R. Stein, *Der Große Ring zu Breslau...*, Breslau 1935, il. 156.

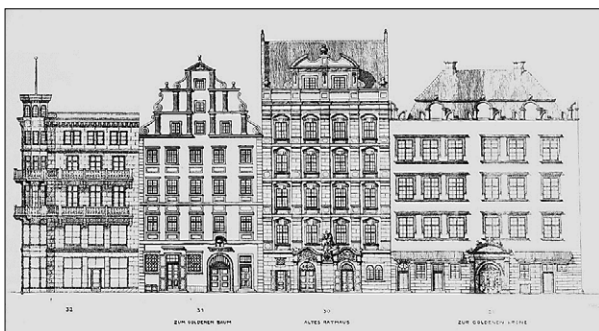
Fig. 2. The corner of the Market Square and Oławska Street: the townhouse at 29 Rynek and the buildings along Oławska Street; source: R. Stein, *Der Große Ring zu Breslau...*, Breslau 1935, ill. 156.

mercial development of the city started to be treated as an essential research area only in the final decade of the twentieth century, in conference presentations in the series *Architektura Wrocławia*⁹ and during the debate on Wrocław's Market Square.¹⁰ In later years, the analysis of the post-war reconstruction of the historical center and the revitalization of the historical commercial buildings was explored by the authors,¹¹ and the broader context of the post-war reconstruction of cities in the Western and Northern territories, which found themselves within Polish borders after the Second World War, was presented in the works of Maria Lubocka-Hoffmann and Tomasz Jeleński.¹²

Architectural transformation of the south-eastern market block towards the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century

Since the Middle Ages, the development of the block delineated by Kurzy Targ (Hinter Markt), Szewska (Schuhbrücke) and Oławska (Ohlauerstrasse) streets consisted of sixteen townhouses. On Barthel Weiner's axonometric plan from 1562 we can see four buildings from the side of the Market Square, with the corner ones presented as facing the square with their gables. Throughout the subsequent centuries there were numerous remodeling projects, and Gothic houses were replaced by Renaissance, Baroque and Classicist buildings.¹³ Up to the nineteenth century, three Renaissance buildings had survived: at No. 29 (ridge-oriented), and 31 and 32 (gable-oriented), as well as ridge-oriented, such as the Baroque townhouse at No. 30. Three gabled facades faced Kurzy Targ, while Szewska and Oławska streets had four townhouses each facing them with their gables. The interior of the block was excessively densely developed.

In the mid-nineteenth century, burgher townhouses started to be replaced by townhouses of the Wohn- und

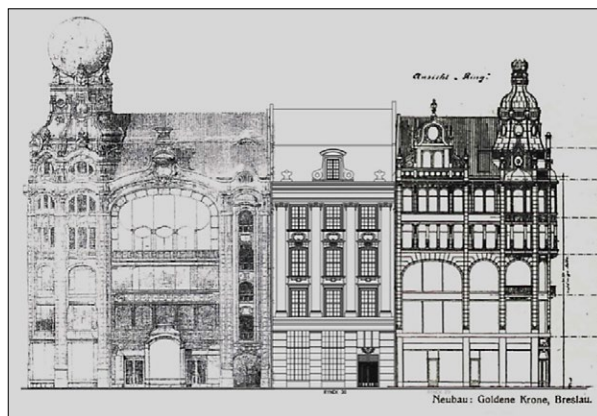
Ryc. 3. Stan południowej części wschodniej pierzei rynku w roku 1860, rekonstrukcja; rys. R. Stein.

Fig. 3. The state of the eastern frontage of the Market Square in 1860, reconstruction; by R. Stein.

W połowie XIX stulecia domy mieszczańskie zaczęły być zastępowane przez kamienice typu Wohn- und Geschäftshaus, co zapoczątkowało wzrost usług handlowych i redukcję funkcji mieszkalnej, a także przemiany architektoniczne: scalanie działek, nowe gabaryty zabudowy i eklektyczne kompozycje fasad. Pod koniec XIX wieku wszystkie te kamienice zaczęły być wypierane przez banki oraz wielofunkcyjne domy handlowe¹⁴. W obrębie kwartału w latach 1904–1905 zbudowano: Warenhaus Gebrüder Barasch, zajmujący całą północną część kwartału wzdłuż Kurzego Targu¹⁵, Geschäftshaus zur Goldenen Krone, na narożnej działce Rynek 29, na skrzyżowaniu ulic Oławskiej i Świdnickiej (Schweidnitzerstr.)¹⁶, oraz Breslauer-Disconto-Bank¹⁷ wzniesiony na działce nr 30. Powstanie tych budowli przyczyniło się do stworzenia 20 000 m² wysokiej klasy usług, co miało znaczący wpływ na komfort życia mieszkańców i podniesienie atrakcyjności rejonu rynku. Jednocześnie historyzująco-secesyjno-barokowe, licowane piaskowcem i iluminowane fasady o wielkich witrynach i oknach, zintegrowane poziomy gzymsów wieńczących i podobne gabaryty dachów utworzyły epatującą skalą i formą dominantę, przytłaczającą historyczną zabudowę, w tym ratusz. Dodatkowo narożniki kwartału zostały zaakcentowane wieżami zwieńczonymi przeskalowanymi elementami reklamowymi: podświetlanym globusem i pozłacaną koroną. Wszystko to budziło emocje – wprawiało w zachwyt, ale też szokowało, stąd reakcje w prasie i presja na większy nadzór konserwatorów dyscyplinujący inwestorów i architektów.

Zabudowa kwartału w okresie międzywojennym i zniszczenia w roku 1945

Warenhaus Barasch przez 25 lat był największym domem towarowym w Breslau. W roku 1929, w obliczu konkurencji, jaką zaczął stanowić wzniesiony przy ul. Świdnickiej 40 Warenhaus A. Wertheim¹⁸, zdecydowano się na jego modernizację. Projekt¹⁹ zakładał powiększenie sal sprzedaży i przebudowę fasady od strony rynku. Zlikwidowano pompacyjne wejście, pięciopiętrową witrynę zwieńczoną łukiem i globus reklamowy.

Ryc. 4. Projekty fasad budynków Rynek 29 (G. Schneider), 30 (A. Wedemann) i 31/32 (H.J. Kayser, K. v. Großheim); oprac. autorzy.

Fig. 4. Designs of the facades of buildings at 29 Rynek (G. Schneider), 30 (A. Wedemann) and 31/32 (H.J. Kayser, K. v. Großheim); by the authors.

Geschäftshaus type, which initiated growth in retail uses and a reduction of housing uses, as well as architectural transformation: the merger of plots, new building dimensions and eclectic facade compositions. Towards the end of the nineteenth century, all these townhouses started to be replaced by banks and mixed-use department stores.¹⁴ The following were built within the block in the years 1904–1905: the Warenhaus Gebrüder Barasch, which occupied the northern part of the block along Kurzy Targ,¹⁵ the Geschäftshaus zur Goldenen Krone, on a corner plot at 29 Rynek, at the intersection of Oławska and Świdnicka streets (Schweidnitzerstrasse),¹⁶ and Breslauer-Disconto-Bank¹⁷ erected on plot No. 30. The construction of these buildings contributed to the creation of 20,000 m³ of high-class services, which significantly impacted the comfort of living of local citizens and enhanced the attractiveness of the market square area. At the same time, the historicizing, secessionist and Baroque, sandstone-clad and illuminated facades with large storefronts and windows, integrated levels of top cornices and similar roof dimensions created a landmark that emanated with its scale and form, overshadowing historical buildings, including the town hall. In addition, the block's corners were accentuated with towers topped with oversized advertisement elements: an underlit globe and a gilded crown. All this stirred emotion: it astonished and shocked, hence the reactions in the press and the pressure for greater oversight by conservators so as to discipline developers and architects.

The block's development in the interwar period and the damage in 1945

The Warenhaus Barasch was the largest department store in Breslau for twenty-five years. In 1929, in the face of competition by the Warenhaus A. Wertheim,¹⁸ built at 40 Świdnicka Street, a decision was made to modernize it. The design¹⁹ assumed expanding the sales floors and a remodeling of the facade from the side of the market square. The pompous entrance, the five-story arched store win-

Ryc. 5. Wschodnia pierzeja rynku w roku 1914; po prawej: Warenhaus Barasch, Bank für Handel und Industrie, Geschäftshaus zur Goldenen Krone; kolaż kolorowanych pocztówek ze zbiorów fotopolska.eu.

Fig. 5. Eastern frontage of the market square in 1914; to the right: the Warenhaus Barasch, the Bank für Handel und Industrie, the Geschäftshaus zur Goldenen Krone; collage of colored postcards from the collection of fotopolska.eu.

Po stronie zachodniej wykonano żelbetowy dach, a wewnątrz dodatkowe stropy. Kosztem dziedzińca i gastronomii powstały jednoprzestrzenne sale sprzedaży wyposażone w proste okna. Reprezentacyjną klatkę schodową zastąpiono schodami ruchomymi. Uproszczone wystrój, eksponując ortogonalny układ szkieletowej konstrukcji i montując podwieszane sufity z plafonami o zgeometryzowanych formach. Działania te znacząco usprawniły funkcjonowanie budynku, jednak przy okazji Baraschowie zaciągnęli olbrzymi kredyt, z którego spłatą w dobie „wielkiego kryzysu” mieli problemy. W 1933, po dojściu w Niemczech do władzy narodowych socjalistów, sytuacja firmy stała się krytyczna i w 1936 bracia zmuszeni byli sprzedać obiekt aryjskiej spółce Münstermann & Haedecke²⁰. Znajdujący się pośrodku bank w okresie międzywojennym kilkakrotnie zmieniał właścicieli. W 1927 skrzydło od strony ul. Szewskiej sprzedano i włączono do domu towarowego Baraschów. Do końca II wojny światowej w pozostałej części mieścił się oddział Dresdner Banku²¹. Dom handlowy Goldene Krone działał bez zmian do 1938. Później, w związku z procesami aryjskimi, zaczęły się rotacje najemców. W 1940 rozwiązano spółkę Goldene Krone, a nowym właścicielem gmachu został Dresdner Bank, mający siedzibę obok.

W roku 1945, podczas oblężenia Festung Breslau przez Armię Czerwoną, rejon rynku był ostrzeliwany z dalekosiężnych dział. Cieszące się popularnością obiekty komercyjne funkcjonowały aż do wielkich kwietniowych nalotów, gdy spadły na nie bomby zapalające. Największe spustoszenia poczyniły po południowej stronie kwartału, gdzie kompletnej destrukcji uległy trzy historyczne kamieniczki: Oławska 84, 85, 86 oraz dom handlowy Goldene Krone. Jego pożar, pomimo wysokich ścian ogniowych, rozprzestrzenił się na dach banku w Rynku 30. Ogień został powstrzy-

dow and the advertisement globe were removed. To the west, a reinforced concrete roof was built, and additional decks were installed inside. At the cost of a courtyard and a gastronomic section, single-space sales floors were fitted with simple windows. A formal staircase was replaced with an escalator. The décor was simplified, exposing the orthogonal layout of the skeletal structure. Suspended ceilings were installed, with plafonds with geometricized forms. These measures significantly enhanced the operation of the building, and the Barasch family took out an enormous loan for the project, which proved problematic to pay during the Great Depression. In 1933, after the Nazi Party rose to power in Germany, the company's financial situation became critical and in 1936 the brothers were forced to sell the building to the Aryan company Münstermann & Haedecke.²⁰ The bank located in the center changed owners several times. In 1927, the wing from the side of Szewska Street was sold and incorporated into the Barasch department store. Up to the end of the Second World War, the remaining section housed a branch of Dresdner Bank.²¹ The Goldene Krone department store operated uneventfully up to 1938. Later, due to aryanization processes, tenant rotations began. In 1940, the Goldene Krone company was dissolved, and Dresdner Bank, its branch next door, became the new owner of the building.

In 1945, during the siege of Festung Breslau by the Red Army, the market square area was bombarded by long-range artillery. The popular commercial buildings had operated right up to the carpet bombing raids, when incendiary bombs were dropped on them. The greatest damage was inflicted to the southern side of the block, where the historical townhouses at 84, 85, and 86 Oławska Street and the Goldene Krone department store were completely destroyed. The department store's fire, despite high firewalls, spread to the

many przez ognioodporny strop nad trzecim piętrzem, dzięki czemu ocalały wnętrza biurowe i marmurowa klatka schodowa. Podobny scenariusz rozegrał się w skrzydle od strony ul. Szewskiej – tam wypaliły się dach i górna kondygnacja. W najlepszym stanie dotrwał do końca wojny gmach Barascha: przed idącym od południa ostrzałem osłoniły go sąsiednie budynki, a bomby zapalające nie były w stanie przebić żelbetowej konstrukcji dachu. Dopiero eksplozja, która 17 maja 1945 rozerwała wieżę kościoła św. Marii Magdaleny, przyniosła liczne uszkodzenia ceramicznych dachów, krytych miedzią wież i piaskowcowych fasad.

Pierwsza faza odbudowy ze zniszczeń: lata 1945–1948

Już w roku 1945 w zrujnowanym Wrocławiu rozpoczęło się odgruzowywanie i prace przy najcenniejszych obiektach historycznych: kościołach gotyckich i ratuszu. Postępująca systemowa odbudowa wrocławskiego Starego Miasta odbywała się zgodnie z programem określonym dla miast polskich, przedstawionym 30 sierpnia 1945 na Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Sztuki w Krakowie przez Jana Zachwatowicza. Zasady te dość liberalnie dopuszczały szeroko zakrojone rekonstrukcje obiektów na podstawie dostępnych materiałów oraz ikonografii. Intencja taka nie mogła być jednak oczywista na obszarze tzw. ziem odzyskanych, dlatego w trakcie wystąpień słusznie przestrzegano przed pomysłami „repolonizacji” zabytków obszarów zachodnich²². W organizacji działań kluczową rolę odegrała Wrocławska Dyrekcja Odbudowy (WDO), którą kierował Józef Rybicki, wspomagany przez autorytet i opinie przybyłych do miasta naukowców i praktyków, jak Tadeusz Ptaszycki – kierownik Biura Planu Wrocławia czy Marcin Bukowski – kierownik Oddziału Architektury Zabytkowej przy WDO. Teorie i analizy przetworzone zostały na konkretne dyrektywy i projekty skoordynowane przez Emila Kaliskiego, co w odniesieniu do obiektów zabytkowych odbywało się pod kontrolą Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków²³. W sumie do 1948 zapadły niemal wszystkie kluczowe decyzje dotyczące oceny zniszczeń, sposobu odbudowy lub przebudowy, ale też częściowej lub całkowitej rozbiórki setek zabytków w centrum miasta. Trzeba podkreślić, że tuż po wojnie wszystkie decyzje w dziedzinach urbanistyki i architektury, kultury i sztuki podejmowane były pod presją polityczną komunistycznych władz. Przyjęto taktykę polegającą na uwypuklaniu polskości tych ziem, w czym pomagać miały podniesione z gruzów piastowskie zabytki oraz zacieranie śladów niemieckiej historii²⁴. Źle to rokowało, jeśli chodzi o kierunek odbudowy komercyjnych obiektów usługowych pochodzących z przełomu XIX i XX wieku.

Gmach dawnego Barascha już jesienią 1945 został znacjonalizowany i zabezpieczony przed szabrem. Był w stosunkowo dobrym stanie, z zachowanymi murami obwodowymi i ścianami kurtynowymi, nienaruszoną

roof of the building at 30 Rynek. The fire's spread was stopped by a fireproof deck above the third floor, which saved the office interiors and the marble staircase. A similar scenario played out in the wing from the side of Szewska Street, where the roof and upper floor were consumed. The Barasch building survived the war in relatively the best condition: it was shielded from the artillery barrages fired from the south by other buildings, and incendiary bombs could not pierce the reinforced concrete roof. An explosion that tore apart the towers of the Church of St. Mary Magdalene on May 17, 1945, resulted in serious damage to the ceramic roofs, copper-clad towers and sandstone facades.

First reconstruction phase, 1945–1948

Rubble removal and work on the most valuable historical buildings: Gothic churches and the town hall, began in war-weary Wrocław already in 1945. The ongoing systemic reconstruction of Wrocław's Old Town took place following a program drafter for Polish cities, as presented on August 30, 1945, at the Polish conference of Arts Historians by Jan Zachwatowicz. These principles quite liberally allowed wide-ranging reconstructions of buildings based on available materials and iconography. This intention could not have been so obvious in the so-called Reclaimed Territories, which is why there were understandable warnings against the idea to “repolonize” the monuments of western areas uttered during the presentations.²² Organizational efforts saw key contributions by the Wrocław Reconstruction Directorate (WDO), headed by Józef Rybicki, and supported by the authority and opinions of scholars and practitioners who arrived in the city, among them Tadeusz Ptaszycki, head of the Wrocław Plan Bureau, or Marcin Bukowski, head of the Historical Architecture Department of the WDO. Theories and analyses were transformed into specific directives and designs coordinated by Emil Kaliski, which, in the case of historical buildings, took place under the control of the Voivodeship Conservator of Monuments.²³ Almost all of the key decisions concerning damage assessment, reconstruction or remodeling methods, as well as either the partial or complete demolition of hundreds of monuments in the city center took place up to 1948. It should be highlighted that after the war, all decisions on urban planning, architecture, culture and the arts were made under the political pressure of communist authorities. A tactic was adopted based on highlighting the Polishness of the area, which was to be aided by uplifting Piast-era monuments from ruin or erasing traces of German history.²⁴ This was not a good sign for the direction of rebuilding commercial service buildings from the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century.

The building of the former Barasch store was nationalized and secured against looting already in autumn of 1945. It was in relatively good conditions, with surviving peripheral and curtain walls, an untouched

Ryc. 6a, 6b. Zestawione dwa fragmenty wschodniej pierzei rynku widoczne z wieży ratusza, stan z roku 1945; fot. K. Gorazdowska.
 Fig. 6a, 6b. Comparison of two fragments of the eastern frontage of the market square visible from the town hall tower, as seen in 1945; photo by K. Gorazdowska.

stalową konstrukcją wewnętrzną oraz z nieznacznie tylko nadwyręzonymi dachami i wieżami. We wnętrzach zachowały się parkiety, podwieszane sufity oraz windy i schody ruchome. W takiej kondycji Zarząd Miasta przekazał budynek Powszechnej Spółdzielni z odpowiedzialnością udziałami we Wrocławiu, która 1 lipca 1946 otworzyła Spółdzielczy Dom Towarowy (SDH)²⁵. W ten sposób, rękami operatywnych spółdzielców i prostymi środkami, została restytuowana działalność obiektu handlowego najbardziej zasłużonego dla mieszkańców miasta.

Sąsiedni bank ocalał, ale ze względu na zrujnowane dachy jego wnętrza groziła destrukcja, a w budynku zachowane były piękne boazerie oraz w podziemiach skarbcze, które niemiecki personel pozostawił otwarte w celu uniknięcia dewastacji. W maju 1945 zdecydowano o zmianie funkcji obiektu i ulokowaniu tu siedziby Komitetu Dzielnicowego Polskiej Partii Robotniczej. Natychmiast znalazły się środki na zabezpieczenie uszkodzonych dachów od strony Rynku i ul. Szewskiej. Wykonano je solidnie, lecz w uproszczonej formie²⁶. Zarówno bank, jak i dom towarowy miały fasady licowane piaskowcem, który nosił liczne ślady po odłamkach bomb. Większe uszkodzenia prowizorycznie naprawiono, a drobniejsze pozostały na fasadach aż do końca XX wieku, stanowiąc wymowne świadectwo historii.

Inaczej przedstawiała się sytuacja domu handlowego Pod Złotą Koroną: był pozbawiony dachu i miał wypalone wnętrza wszystkich pięter. Parter, choć uszkodzony, nadawał się do użytku, a w nienaruszonym stanie przetrwały obszerne piwnice. W obrębie czterech dolnych kondygnacji masywne stropy ograniczyły rozprzestrzenianie się ognia, dzięki czemu ostała się stalowa konstrukcja główna oraz klatka schodowa, a nawet witryny i wejścia. Kompletnie rozbite były za to elewacje powyżej parteru. Mimo że odbudowa budynku była wciąż możliwa, zaczęto go sukcesywnie rozbierać, demontując górne piętra i grożące odpadnięciem kamienne wykusze oraz detale elewacji. Co ciekawe, przez cały czas na parterze funkcjonowały różne sklepiki i lokale usługowe. W roku 1946 obiekt prze-

internal steel structure and only slightly damaged roofs and towers. Inside, the floors, suspended ceilings, elevators and escalators had all survived. In this condition, the City Authority transferred the building to the General Cooperative with responsibility and shares in Wrocław, which established the Cooperative Department Store (SDH) on July 1, 1946.²⁵ Thus, with the hands of entrepreneurial cooperative members and using simple means, the operation of the retail building that had made the greatest contributions to the citizens was restored.

The nearby bank survived, yet due to its ruined roofs the interiors were under the threat of destruction, and beautiful wainscoting and underground vaults had survived, which the German personnel had left open to avoid devastation. In May 1945, a decision was made to change the use of the building and to relocate the District Committee of the Polish Workers' Party there. Funding was immediately secured for securing the damaged roofs from the side of the market square and Szewska Street. They were solidly repaired, yet in a simplified form.²⁶ Both the bank and the department store had facades clad in sandstone which bore numerous traces of bomb fragments. The more serious damage was subjected to makeshift repairs, while smaller instances remained on the facades up to the end of the twentieth century, becoming a telling testament to history.

The situation of the Goldene Krone department store was different: it was left without a roof and all of its floors' interiors were charred. The ground floor, although damaged, was possible to use, and the extensive cellars survived untouched. In the four lower stories the massive ceilings limited the spread of fire, which protected the main steel structure and the staircase, and even the store windows and entrances. The facades above the ground floor were completely shattered. Despite it still being possible to rebuild the building, it was progressively dismantled, starting with the upper floors and the stone oriels and facade details that showed signs of potentially collapsing. What is interesting, various stores and service establishments operated on the ground floor throughout the entire time. In

kazano w użytkowanie Centrali Gospodarczej Spółdzielni Wytwórczych i Konsumpcyjnych „Solidarność” Oddział na Dolny Śląsk we Wrocławiu, powołanej do koordynowania działalności spółdzielni żydowskich. Po prowizorycznym remoncie, na parterze i piętrze otworzyła ona z wielką pompą swój sklep²⁷.

Podczas pierwszych powojennych lat odbudowa Wrocławia była ograniczona przez skromne możliwości finansowe władz i inwestorów. W czerwcu 1947 zmieniło się to w efekcie przyznania miastu prawa przygotowania Wystawy Ziem Odzyskanych (WZO). Na początku 1948 zdecydowano, że w mieście zostaną wydzielone trzy strefy: A i B, obejmujące tereny wokół Hali Ludowej (Jahrhunderthalle) – gdzie było centrum imprezy, obszar dzisiejszego ZOO – przeznaczony na wystawy tematyczne, a także dworce kolejowe i Stare Miasto (rejon Rynku i ul. Świdnickiej), oraz C, zajmującą pas wzdłuż Odry, gdzie zaplanowano strefę miejską²⁸. Dało to szansę na otrzymanie kredytów rządowych nie tylko na organizację Wystawy, lecz także na prace remontowo-porządkowe w najważniejszych rejonach centrum²⁹. W trakcie Wystawy odremontowany i świetnie zaopatrzony SDH wizytował sam premier Edward Osóbka-Morawski, który jako pierwszy wjechał na piętro schodami ruchomymi. W tym czasie w budynku Rynek 30 nastąpiła zmiana użytkownika – została nim „Społem” Powszechna Spółdzielnia Spożywców „Centrum”, która uruchomiła tam swoje biura, a na przebudowanym parterze sklep. Wypaloną konstrukcję Złotej Korony zasłonięto banerami informującymi o sukcesach socjalistycznej gospodarki. Na parterze działał sklep spółdzielczy, a na piętrze fotoplastykon. W roku 1948, po przejęciu pełni władzy przez komunistów, przyszłość tego obiektu stała się jednak niepewna. W obliczu deficytu towarów poniemieckie obiekty komercyjne zaczęto uznawać za zbędne, a w dodatku na hasło rzucone z Moskwy zaczęto szkanować spółdzielnie, zwłaszcza „Solidarność”.

Druga faza odbudowy: lata 1949–1960

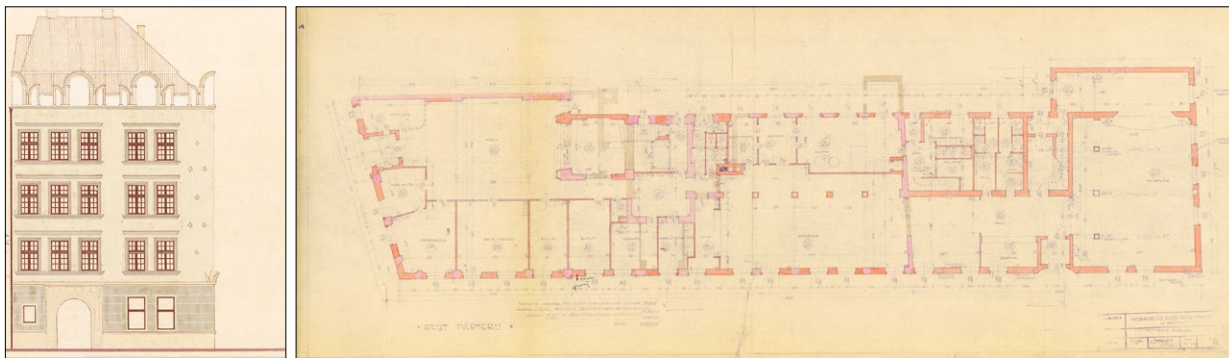
Już na początku lat pięćdziesiątych XX wieku opinia dotycząca losu dawnego domu handlowego Goldene Krone jako kompozycji architektonicznej była jednoznaczna. Wyraził to w lokalnej gazecie historyk sztuki Marian Morelowski: „Byłoby grzechem nie do darowania, gdybyśmy przez zawodną oszczędność odbudowali żelazobetonowe paskudztwo z ręki najgorszego typu kapitalistycznych groszorobów”³⁰. W latach 1953–1955 we Wrocławiu impetu zaczęły nabierać realizacje określane jako kreacje retrospektywne. Metodę taką zastosowano przy odbudowie 11 kamienic przyrynkowych³¹. Niektóre z tych działań dotyczyły uszkodzonych obiektów komercyjnych, gdzie na podstawie zachowanych szkieletów konstrukcyjnych tworzone pseudostylowe kamienice mieszkalno-usługowe³². Stało się to szansą dla konstrukcji pozostałej po Złotej Koronie, lecz tu problem stanowiły 5-metrowej wysokości kondygnacje, nieodpowiednie

1946, the building was transferred to the Lower Silesia branch of the Central Office of the “Solidarność” Economic Production and Consumption Cooperatives in Wrocław, established to coordinate the operations of Jewish cooperatives. After a makeshift renovation, the cooperative organized a grand opening of its store on the ground and first floors.²⁷

During the first post-war years, the reconstruction of Wrocław was constrained by the modest financial means of the authorities and developers. In June 1947, this changed as a result of nominating the city for organizing the Reclaimed Territories Exposition (WZO). In the beginning of 1948, a decision was made that three zones would be established in the city: A and B, which would include areas around the People’s Hall (Jahrhunderthalle), where the center of the event was to be located, the present-day zoo, assigned for thematic exhibitions, as well as train stations and the Old Town (the area of the Market Square and Świdnicka Street), in addition to area C, which occupied a strip along the Oder River, where an urban zone was planned.²⁸ This provided an opportunity for receiving a government loan not only for organizing the Exposition, but also for renovation and cleanup projects in key areas of the center.²⁹ During the Exposition, the renovated and well-stocked SDH was visited by prime minister Edward Osóbka-Morawski himself, who was the first to ascend to the building’s first floor using an escalator. At this time, the building at 30 Rynek changed its owner—to the “Centrum” General Food Producers’ Cooperative of “Społem,” which established its offices there and remodeled the ground floor into a store. The burned-out structure of the Golden Crown was covered by a banner that proclaimed the success of the socialist economy. On the ground floor there was a cooperative store, and on the first floor—a kaiserpanorama. In 1948, after the communists secured supreme power, the future of the building became uncertain. In the light of a deficit of goods, the post-German commercial buildings were seen as obsolete, and cooperatives, especially the “Solidarność,” were targeted for chicanery on orders from Moscow.

Second reconstruction phase, 1949–1960

The opinion on the fate of the former Goldene Krone department store as an architectural composition was ambiguous already at the start of the 1950s. It was expressed in a local newspaper by arts historian Marian Morelowski: “It would be an unforgivable sin if, motivated by failing austerity, we rebuilt the reinforced-concrete abomination that came from under the hand of the worst sort of capitalist money chasers.”³⁰ In the years 1953–1955 in Wrocław, projects described as retrospective designs started gaining impetus. This method was used in the rebuilding of eleven market-side townhouses.³⁰ Some of these measures concerned damaged commercial buildings, where, based on surviving structural skeletons, pseudo-style mixed-use housing and service townhouses were built.³² This became an opportunity for the structure left behind by

Ryc. 7a, 7b. Roboczy projekt techniczny odtworzenia budynku Rynek 29, ul. Oławska 2, Wojewódzkie Biuro Projektów nr 2 we Wrocławiu, projektant: arch. Z. Politowski 1956; źródło: Archiwum Budowlane Miasta Wrocławia.

Fig. 7a, 7b. Working technical design of the reconstruction of the building at 29 Rynek and 2 Oławska Street, Voivodeship Design Bureau 2 in Wrocław, design by: arch. Z. Politowski 1956; source: Construction Archives of the City of Wrocław.

do funkcji mieszkalnej. Dopiero w roku 1956 ostatecznie zdecydowano, by – zachowując obniżony o dwa piętra szkielet konstrukcyjny – odtworzyć dom w zmienionej formie i przeznaczyć go na siedzibę Biura Projektów miasta Wrocławia³³. Realizacja biurowca znalazła się w Planie Inwestycyjnym na lata 1956–1957, o czym przesądziła pozytywna ocena projektu technicznego. Inwestora reprezentował główny projektant Zbigniew Politowski³⁴, koreferentem zaś był Emil Kaliski z „Miastoprojektu”. Zaproponowano rezygnację z projektowania historyzującego portalu od strony rynku i użycie autentycznego portalu z rozbiórek, co zaakceptował Konserwator Miejski Olgierd Czerner³⁵. Budynek, wzniesiony na bazie zachowanej konstrukcji rozbudowanej w kierunku wschodnim, miał cztery kondygnacje i zwieńczony był stromym dachem spadowym. Narożna część uzyskała kostium stylowy wzorowany na renesansowej, attykowej kamienicy Pod Koroną. Parter wydzielono i pokryto pasowym boniowaniem, a w fasadzie wmurowano renesansowy portal, przeniesiony z ul. Kazimierza Wielkiego 28; rozmieszczono też proste witryny oraz wejścia. Na gzymsie cokołowym, na węgle, wmurowano ceramiczną koronę nawiązującą do zachowanej nazwy budynku, a nad nią niewielkie guzy, przypominające gwiazdki³⁶. Na wyższych piętrach okna o uproszczonych opaskach pogrupowano i spięto wspólnymi parapetami i gzymsami, co tylko przypominało układ historyczny, gdyż od strony rynku było teraz pięć osi okiennych (historycznie sześć), a od Oławskiej – cztery (uprzednio trzy). Biurowiec ukończono w roku 1960, a już w 1961 zlikwidowano stolówkę pracowniczą i jej zaplecze, umieszczając biuro podróży „Orbis”, natomiast od strony ul. Oławskiej Bank Polska Kasa Opieki SA.

Wzniesienie Złotej Korony stanowiło końcowy akord odbudowy Starego Miasta w formule kreacji retrospektywnej³⁷. W tym samym czasie odstąpiono od zamiaru podobnej rekonstrukcji zabudowy przy Nowym Targu, decydując o przyjęciu zupełnie nowej strategii odtwarzania substancji budowlanej, opartej na szybszej, uprzemysłowionej technologii³⁸. Powiązane

the Golden Krone building, yet its five-meter-high stories proved problematic, as they were unfit for housing. Only in 1956 was the decision made to recreate the building in an altered form, by preserving the structural skeleton lowered by two floors, and assign it as the seat of the Design Bureau of Wrocław.³³ The building’s construction was featured in the Project Plan for the years 1956–1957, with the positive approval of the technical design being the deciding factor. The developer was represented by lead designer, Zbigniew Politowski,³⁴ while the verifier was Emil Kaliski of “Miastoprojekt.” It was suggested to abandon the design of a historicizing portal from the side of the market square and to use authentic portal elements that had been dismantled, which was accepted by Municipal Conservator Olgierd Czerner.³⁵ The building, erected based on the surviving structure that had been extended eastwards, had four stories and was covered by a steep roof. The corner section was given stylized costume modelled after the Renaissance-era Pod Koroną attic-type townhouse. The ground floor was sectioned off and covered with strip-like rustication, and a Renaissance portal was embedded into the facade after being relocated from the building at 28 Kazimierza Wielkiego Street; simple storefronts and entrances were also designed. On the base cornice, at a corner, a ceramic crown was installed, which referenced the surviving name of the building, with small protrusions resembling stars above it.³⁶ On the upper stories, windows with simplified frames were grouped and linked by shared sills and cornices, which only resembled a historical layout, as from the side of the market square there were now five window axes (historically there had been six), while from Oławska Street—four (previously there had been three). The office building was completed in 1960, but the employee cafeteria and its backrooms were closed already in 1961 and replaced by the “Orbis” travel agency office, and from the side of Oławska Street—the Bank Polska Kasa Opieki S.A.

The construction of the Pod Złotą Koroną building was the final chord of the reconstruction of the Old Town by retrospective design.³⁷ At the same time, the reconstruction of development around Nowy Targ in the same vein was abandoned, and a decision was made to adopt a com-

Ryc. 8. Domy południowo-wschodniego kwartału przyrynkowego w roku 1980; fot. P. Kirschke.

Fig. 8. Buildings of the south-eastern market-side block in 1980; photo by P. Kirschke.

to było z jednoczesnym odejściem od form socrealistycznych w architekturze i ze wznoszeniem całych zespołów i pojedynczych obiektów o formach funkcjonalistycznych³⁹.

Wnioski i podsumowanie

Na Starym Mieście we Wrocławiu istnieją obok siebie obiekty o wielowiekowej historii i substancji oraz liczne zabytkowe obiekty usługowe i usługowo-mieszkalne pochodzące z przełomu XIX i XX wieku. W ich sąsiedztwie funkcjonują budynki wzniesione niemal od podstaw podczas powojennej odbudowy, w różnym stopniu poprawności nawiązujące fasadami do historycznych pierwowzorów. Trudno je nazwać pełnymi rekonstrukcjami, pasuje do nich raczej określenie „kreatywno-retrospektywne”. Realizację tych obiektów cechowały profesjonalizm autorów projektów oraz dobre wykonawstwo. W latach sześćdziesiątych XX wieku stały się zabytkami rejestrowymi, co dotyczy też wzniesionej w dużym stopniu od nowa kamienicy w Ryнку 29, wpisanej do rejestru zabytków w roku 1970 jako dom handlowy. W tym samym czasie za zabytek został też uznany dawny Warenhaus Barasch, a gmach banku Rynek 30 znalazł się na tej liście dopiero w 1992. Uchroniło to opisywane obiekty przed nieprofesjonalnymi remontami i przebudowami, dzięki czemu do końca XX stulecia zachowały większość oryginalnej substancji.

Publikując monografię dotyczącą rynku, Olgierd Czerner słusznie przewidział, że w przyszłości odtworzone przy tym placu budynki będą musiały zacząć się przekształcać, gdyż zainstalowane w nich funkcje będą wypierane przez wielkomięjskie usłu-

pletety new strategy of recreating architectural substance, based on quicker-to-use, industrialized technology.³⁸ This was linked with a departure from Socialist Realist forms in architecture and construction of entire complexes and singular buildings with Functionalist forms.³⁹

Summary and conclusions

In the Wrocław Old Town, buildings whose history and substance are centuries old stand alongside numerous historical service and mixed-use housing and service buildings from the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century. Buildings erected almost from the ground up during the post-war reconstruction operate in their vicinity, referencing historical models in varying degrees of correctness with their facades. It is difficult to call them full reconstructions, as the term “retrospective design” is more fitting. The construction of these buildings was marked by a professionalism on the part of design authors and quality workmanship. In the 1960s, they became listed monuments, which also applied to the townhouse at 29 Rynek, which was mostly rebuilt, and inscribed into the register in 1970 as a department store. At the same time, the former Warenhaus Barasch was also acknowledged as a monument, and the bank building at 30 Rynek made it to the list only in 1993. This saved the buildings in question from unprofessional renovation and remodeling projects, which means that most of their original substance survived to the end of the twentieth century.

While publishing his monograph on the market square, Olgierd Czerner accurately predicted that, in the future, the buildings recreated near this square

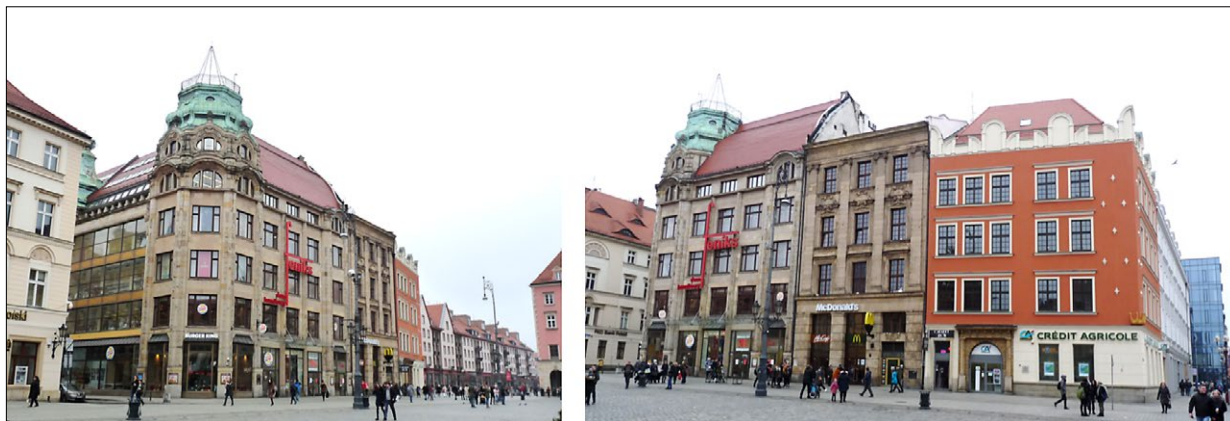

Ryc. 9. Rysunki fasad zachodnich budynków Rynek 29, 30 i 31/32 z projektów rewaloryzacji z lat 2000–2016; oprac. autorzy.

Fig. 9. Drawings of the western elevations of the buildings at No. 29, 30 and 31/32 Rynek from restoration designs from the years 2000–2016; by the authors.

gi oraz handel. Cytując ostatnie zdanie tej książki: „Czas jednak nieodwracalnie upływa i to, co było dobre wczoraj, nie zadawała dzisiaj, a tym bardziej nie zadowoli jutro. Mamy jednak prawo wierzyć, że potrafimy pokierować zmianami tak, aby i w przyszłości rynek wrocławski cieszył na co dzień i od święta nasze oczy, jak też zaspokajał postulowane tu potrzeby”⁴⁰. W odniesieniu do opisywanych budynków przepowiednia ta w ostatnich 20 latach zmaterializowała się w postaci licznych remontów i przebudów powiązanych ze zmianą sposobu użytkowania. W efekcie dom handlowy Feniks i dawny bank stały się wielofunkcyjnymi budynkami handlowo-gastronomiczno-biuroowymi, a Złota Korona hotelem z usługami towarzyszącymi. Przebudowy te odbywały się pod olbrzymią presją sukcesu użytkowego i komercyjnego, jednak dzięki temu, że oparto je na schemacie *research by design*, w ostatecznym rozrachunku udało się zachować i wyeksponować wszystkie ich walory zabytkowe⁴¹.

would have to be altered, as the functions installed in them will be replaced by big-city services and retail. The last sentence of the book reads: “Nevertheless, time flows irreversibly, and that which was good yesterday is unsatisfactory today, and will be all the more unsatisfactory tomorrow. However, we have the right to believe that we can direct change in a way so that the Wrocław market square will give joy every day and satisfy the needs postulated here.”⁴⁰ In reference to the buildings under study, this prediction came true in the last twenty years in the form of numerous renovations and remodeling projects linked with adaptive reuse. In effect, the Feniks department store and the former bank became mixed-use retail, gastronomic and office buildings, and the Goldene Krone became a hotel with accompanying services. These remodeling projects took place under an immense pressure for utilitarian and commercial success, yet as they were based on the scheme of research by design, it was ultimately possible to preserve and expose all of their historical features.⁴¹

Ryc. 10a, 10b. Zabudowa przyrynkowego kwartału pomiędzy Kurzym Targiem a ulicami Szewską i Olawską, 2020; fot. P. Kirschke.

Fig. 10a, 10b. Development of the market-side block between Kurzy Targ and Szewska and Olawska streets, 2020; photo by P. Kirschke.

Bibliografia / References

Źródła / Sources

- Archiwum Budowlane Miasta Wrocławia,teczka nr 481.
Uchwała nr 827 Prezydium Rządu z 26 listopada 1952 w sprawie utworzenia wojewódzkich biur projektów przy prezydiach wojewódzkich rad narodowych, *Monitor Polski* 1952, nr 85, poz. 1339.
Uchwała nr 285 Rady Ministrów z 2 lipca 1959 w sprawie przyjęcia tez dotyczących typizacji w budownictwie na lata 1959–1965, *Monitor Polski* 1959, nr 70, poz. 365.

Opracowania / Secondary sources

- Architektura Wrocławia*, t. 4: *Gmach*, red. Jerzy Rozpędowski, Wrocław 1998.
Baugeschäft Simon & Halpaap. Ratsbaumeister. Architektur – Atelier Eugen Halpaap. Architekt und Ratsbaumeister, Breslau 1926.
Bednarczuk Stanisław, *Kronika Spółdzielczego Domu Handlowego „Feniks” we Wrocławiu w archiwum PSS „Feniks”*, Wrocław 1990.
Bukowski Marcin, *Wrocław z lat 1945–1952. Zniszczenie i dzieło odbudowy*, Wrocław 1985.
Burgermeister Ludwig, *Das Haus zur goldenen Krone*, „Jahrbuch des schlesischen Museums für Kunstgewerbe und Altertümer” 1904, t. 3.
Czerner Olgierd, *Rynek wrocławski*, Warszawa 1977.
Davies Norman, Moorhouse Roger, *Microcosm*, London 2003.
Die Goldene Krone in Breslau, „Ostdeutsche Bau-Zeitung Breslau” 1905, nr 62.
Dernburg Hermann, *Das Warenhaus Wertheim in Breslau*, „Deutsche Bauzeitung” 1930, nr 53–54.
Henke Klaus-Dietmar, *Die Dresdner Bank 1933–1945 – ökonomische Rationalität, Regimenähe, Mittäterschaft*, München 2006.
Jeleński Tomasz, *Practices of Built Heritage Post-Disaster Reconstruction for Resilient Cities*, „Buildings” 2018, t. 8, nr 4.
Kaliski Emil, *Wrocław wrócił do Polski*, „Skarpa Warszawska” 1946, nr 9, s. 4.
Kellerhoff Sven Felix, *Berlin im Krieg: Eine Generation erinnert sich*, Köln–Berlin 2011.
Kirschke Krystyna, *Fasady wrocławskich obiektów komercyjnych z lat 1890–1930. Struktura, kolorystyka, dekoracja*, Wrocław 2005.
Kirschke Krystyna, *Tenement house „Under the Golden Crown” in Wrocław – renovation of the peculiar monument*, „Civil and Environmental Engineering Reports” 2015, t. 19, nr 4.
Kirschke Krystyna, Kirschke Paweł, „Efektywne rekonstrukcje” *kamienic mieszczańskich na Starym Mieście we Wrocławiu w latach 1948–1960*, [w:] *Dziedzictwo architektoniczne. Rekonstrukcje i badania obiektów zabytkowych*, red. E. Łużyniecka, Wrocław 2017.
Kirschke Krystyna, Kirschke Paweł, *Sto lat domu handlowego „Feniks” (Warenhaus Gebrüder Barasch)*, Wrocław 2004.
Kirschke Paweł, Kirschke Krystyna, *Domy towarowe i handlowe przy wrocławskim Rynku (XIX i XX wiek)*, [w:] *Wrocławski Rynek*, red. M. Smolak, Wrocław 1999.
Kirschke Krystyna, Kirschke Paweł, *Wrocławski dom towarowy „Stefan Esders”, zapomniane dzieło Alwina Wedemanna*, [w:] *Nie tylko zamki*, red. Małgorzata Chorońska, Ewa Różycka-Rozpędowska, Wrocław 2005.
Kirschke Krystyna, Kirschke Paweł, Komarzyńska-Świeściak Elżbieta, *Adaptive reuse of commercial and public buildings in Wrocław Old Town in Poland. The occupant safety and comfort versus preservation of authenticity of monumental buildings*, „Tekna Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych” 2018, t. 14, nr 3.
Kronika krajowa, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1946, nr 1–2.
Krzywobłocki Aleksander, *Dziesięć lat pracy konserwatorskiej w województwie dolnośląskim*, „Ochrona Zabytków” 1955, vol. 8, nr 1.
Leksykon architektury Wrocławia, red. Rafał Eysymontt, Jerzy Ilkosz, Agnieszka Tomaszewicz i in., Wrocław 2011.
Lubocka-Hoffmann Maria, *The Post-War Rebuilding of Towns and Cities in Poland and the Retroversion of the Old Town in Elbląg*, „Ochrona Zabytków” 2019, nr 1.
Majczyk Joanna, Tomaszewicz Agnieszka, *Just after socialist realism. Architecture and urban planning in Wrocław in the late 1950s and early 1960s*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2017, nr 49.
Małachowicz Edmund, *Stare Miasto we Wrocławiu. Rozwój urbanistyczno-architektoniczny, zniszczenia wojenne i odbudowa*, Warszawa–Wrocław 1985.
Markgraf Hermann, *Der Breslauer Ring und seine Bedeutung für die Stadt*, Breslau 1894.
Okólska Halina, *Władze miejskie Wrocławia w latach 1945–1948*, Wrocław 2005.
Stein Rudolf, *Der Große Ring zu Breslau. Darstellung seines Verhältnisses zur Stadt, Geschichte seiner Bauten und deren Aufgaben, Würdigung des Neumarktes und Blücherplatz*, Breslau 1935.
Thum Gregor, *How Breslau Became Wrocław during the Century of Expulsions*, New York 2003.
Tomaszewski Andrzej, *Konserwacja zabytków w Polsce 1945–1957: Jan Zachwatowicz*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1993, t. 38, nr 3–4.
Tyszkiewicz Jakub, *Sto wielkich dni Wrocławia. Wystawa Ziem Odzyskanych we Wrocławiu a propaganda polityczna Ziem Zachodnich i Północnych w latach 1945–1948*, Wrocław 1997.
Węclawowicz-Gyurkovich Ewa, *Return to the past in centres of historic cities*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2018, nr 56.
Wrocław jego dzieje i kultura, red. Zygmunt Świechowski, Warszawa 1978.
Wrocławski Rynek, red. Marzena Smolak, Wrocław 1999.
Zachwatowicz Jan, *Program i zasady konserwacji zabytków*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1946, nr 1–2.
Zwiercz Maria, *Tradycje wystawiennicze we Wrocławiu w latach 1818–1948*, Wrocław 2016.

- ¹ Wykonali oni w latach 1997–2016 dla wszystkich domów tego kwartału analizy konserwatorskie i opracowali projekty budowlane, na których podstawie przebudowano je i poddano wszechstronnym zabiegom renowacyjnym.
- ² H. Markgraf, *Der Breslauer Ring und seine Bedeutung für die Stadt*, Breslau 1894.
- ³ R. Stein, *Der Große Ring zu Breslau. Darstellung seines Verhältnisses zur Stadt, Geschichte seiner Bauten und deren Aufgaben, Würdigung des Neumarktes und Blücherplatz*, Breslau 1935.
- ⁴ J. Zachwatowicz, *Program i zasady konserwacji zabytków*, *Biuletyn Historii Sztuki i Kultury* 1946, nr 1–2, s. 48.
- ⁵ A. Tomaszewski, *Konserwacja zabytków w Polsce, 1945–1957: Jan Zachwatowicz*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1993, t. 38, nr 3–4, s. 293. Podobne działania, określane jako retrowersja, prowadzone były na przełomie XX i XXI w., w trakcie późnych odbudów starówek niektórych miast polskich (np. Elbląga, Szczecina). Wówczas zachowując historyczne rozplanowanie i gabaryty, nadawano im formy postmodernistyczne. Zob. E. Węclawowicz-Gyurkovich, *Return to the past in centres of historic cities*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” (dalej: „WK”) 2018, nr 56, s. 23–32.
- ⁶ E. Małachowicz, *Stare Miasto we Wrocławiu. Zniszczenia, odbudowa, program*, Wrocław 1976.
- ⁷ O. Czerner, *Rynek wrocławski*, Warszawa 1977.
- ⁸ M. Bukowski, *Wrocław z lat 1945–1952. Zniszczenie i dzieło odbudowy*, Wrocław 1985.
- ⁹ *Architektura Wrocławia*, red. Jerzy Rozpędowski, t. 4: *Gmach*, Wrocław 1998.
- ¹⁰ *Wrocławski Rynek*, red. M. Smolak, Wrocław 1999.
- ¹¹ K. Kirschke, P. Kirschke, „Efektywne rekonstrukcje” *kamienic mieszczańskich na Starym Mieście we Wrocławiu w latach 1948–1960*, [w:] *Dziedzictwo architektoniczne. Rekonstrukcje i badania obiektów zabytkowych*, red. E. Łuzyniecka, Wrocław 2017, s. 40–56.
- ¹² M. Lubocka-Hoffmann, *The Post-War Rebuilding of Towns and Cities in Poland and the Retroversion of the Old Town in Elbląg*, „Ochrona Zabytków” 2019, nr 1, s. 35–71; T. Jeleński, *Practices of Built Heritage Post-Disaster Reconstruction for Resilient Cities*, „Buildings” 2018, t. 8, nr 4.
- ¹³ *Wrocław jego dzieje i kultura*, red. Z. Świechowski, Warszawa 1978; *Leksykon architektury Wrocławia*, red. R. Eysymont et al., Wrocław 2011.
- ¹⁴ P. Kirschke, K. Kirschke, *Domy towarowe i handlowe przy wrocławskim Rynku (XIX i XX wiek)*, [w:] *Wrocławski Rynek*, red. M. Smolak, Wrocław 1999, s. 174–191; K. Kirschke, *Fasady wrocławskich obiektów komercyjnych z lat 1890–1930. Struktura, kolorystyka, dekoracja*, Wrocław 2005.
- ¹⁵ Jego autorem był pochodzący z Monachium architekt Georg Schneider; por. K. Kirschke, P. Kirschke, *Sto lat domu handlowego „Feniks” (Warenhaus Gebrüder Barasch)*, Wrocław 2004.
- ¹⁶ Projekt obiektu wykonali Heinrich Kayser i Karl von Grossheim z Berlina; zob. *Die Goldene Krone in Breslau*, [w:] „Ostdeutsche Bau-Zeitung Breslau”, 1905, nr 62, s. 575–576; K. Kirschke, *Tenement house „Under the Golden Crown” in Wrocław – renovation of the peculiar monument*, [w:] „Civil and Environmental Engineering Reports” 2015, t. 9, nr 4, s. 51–59.
- ¹⁷ Jego autorem był Alvin Wedemann; por. K. Kirschke, P. Kirschke, *Wrocławski dom towarowy „Stefan Esders”, zapomniane dzieło Alwina Wedemanna*, [w:] *Nie tylko zamki*, red. M. Chorowska, E. Różycka-Rozpędowska, Wrocław 2005, s. 427–438.
- ¹⁸ Obecny Dom Handlowy Renoma. Zbudowany w 1930 według projektu berlińskiego architekta Hermana Dernburga, miał czterokrotnie większą powierzchnię od Barascha; por. H. Dernburg, *Das Warenhaus Wertheim in Breslau*, „Deutsche Bauzeitung” 1930, nr 53–54, s. 409–415.
- ¹⁹ Por. *Baugeschäft Simon & Halfpaap. Ratsbaumeister. Architektur – Atelier Eugen Halfpaap. Architektur und Ratsbaumeister*, Breslau 1926; S.F. Kellerhoff, *Berlin im Krieg: Eine Generation erinnert sich*, Köln–Berlin 2011.
- ²⁰ Był to ostatni moment na pozbycie się majątku w cywilizowany sposób. Eskalacja nienawiści do Żydów doprowadziła w kolejnych latach do ich wywłaszczania bez żadnej rekompensaty, niszczenia mienia, „nocy kryształowej”, a wreszcie wywózki do obozów koncentracyjnych. Taki los spotkał m.in. Artura Barascha, który został zamordowany 6 XI 1942 w Auschwitz (ustalono to w 2015).
- ²¹ Bank był w latach 1935–1943 powiązany z reżimem faszystowskim, co pomogło mu rozszerzyć działalność. Jego aktywa rosły dzięki „aryzacji” innych banków. Zob. K.D. Henke, *Die Dresdner Bank 1933–1945 – ökonomische Rationalität, Regimenähe, Mittäterschaft*, München 2006.
- ²² Sprawozdanie z konferencji: *Kronika krajowa*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1946, nr 1–2, s. 128–131. Tekst wystąpienia J. Zachwatowicza: *Program i zasady konserwacji zabytków*, ibidem, s. 48–52.
- ²³ Pierwszym, mianowanym w 1946 konserwatorem dolnośląskim był Jerzy Güttler, kolejnym, w latach 1952–1958, Aleksander Krzywobłocki, a następnie do 1973 Mirosław Przyłęcki. W latach 1955–1965 Konserwatorem Miejskim był Olgierd Czerner.
- ²⁴ Aspekty polityczne, społeczno-gospodarcze i prawne początków odbudowy powojennej na Dolnym Śląsku opisali: G. Thum, *How Breslau Became Wrocław during the Century of Expulsions*, New York 2003; N. Davies, R. Moorhouse, *Microcosm*, London 2003.
- ²⁵ Na parterze prowadzono „sprzedaż towarów na karty odzieżowe i towarów wolnorynkowych”; zob. S. Bednarczyk, *Kronika Spółdzielczego Domu Handlowego „Feniks” we Wrocławiu*, Wrocław 1990.
- ²⁶ Istniejący do dziś dach długo był traktowany jako prowizoryczny, Pokazano to na koncepcji kolorystyki pierzei rynku, wykonanej ok. 1960 (autorzy: Władysław Wincze, Aleksander Jędrzejewski, Stanisław Pękalski), gdzie dach jest kalemicowy, z centralną, pseudobarokową lukarną.
- ²⁷ Placówkę nazywano szumnie domem towarowym. Oddział otwarto w 1947. Początkowo zatrudniał 3 osoby, a w 1948 już 250, zrzeszonych w 100 dolnośląskich spółdzielniach.
- ²⁸ Por. J. Tyszkiewicz, *Sto wielkich dni Wrocławia. Wystawa Ziem Odzyskanych we Wrocławiu a propaganda polityczna Ziem Zachodnich i Północnych w latach 1945–1948*, Wrocław 1997; M. Zwierz, *Tradycje wystawiennicze we Wrocławiu w latach 1818–1948*, Wrocław 2016.
- ²⁹ Kwotę 119 mln zł przeznaczono na „usunięcie gruzów, naprawę jezdni i chodników, założenie gazowego i elektrycznego oświetlenia ulic, remont hoteli i uporządkowanie Stadionu Olimpijskiego”. Zob. H. Okólska, *Władze miejskie Wrocławia w latach 1945–1948*, Wrocław 2005, s. 34.
- ³⁰ „Słowo Polskie” z 24–26 XII 1950.
- ³¹ Prowadzone po wojnie ewidencje domów na Starym Mieście podawały, że z 500 kamienic zabytkowych zniszczonych było 266 budynków. Zachowały się 134, które stanowiły wartość zespołową, ale tylko 20 uznano za znaczące pod względem architektonicznym. Por. A. Krzywobłocki, *Dziesięć lat pracy konserwatorskiej w wojew. Dolnośląskim*, „Ochrona Zabytków” 1955, vol. 8, nr 1, s. 55–57; E. Małachowicz, op. cit., s. 239.

- ³² K. Kirschke, P. Kirschke, „Efektywne rekonstrukcje” *kamienic mieszczańskich na Starym Mieście we Wrocławiu w latach 1948–1960*, [w:] *Dziedzictwo architektoniczne*, op. cit., s. 40–56.
- ³³ Uchwała nr 827 Prezydium Rządu z 26 XI 1952 (MP 1952 nr 85, poz. 1339) dotyczyła tworzenia wojewódzkich biur projektów przy Prezidiach Wojewódzkich Rad Narodowych. Na mocy zarządzenia PWRN we Wrocławiu 2 I 1953 utworzono Wojewódzkie Biuro Projektów (WBP) we Wrocławiu z siedzibą przy ul. Rzeźniczej 28/31; 1 I 1956 zostało ono podzielone na: WBP nr 1 oraz WBP nr 2.
- ³⁴ Na zachowanych w Archiwum Budowlanym Miasta Wrocławia (dalej: ABMW) rysunkach technicznego projektu roboczego ze stycznia 1956 jako projektanci figurują architekci WBP: S. Sikorski i Z. Jędres. Nieco późniejszy rysunek fasady podpisał inż. Kozłowski. W niektórych opracowaniach autorstwo przypisywane jest Zbigniewowi Politowskiemu lub Emilowi Kaliskiemu. Trzeba jednak pamiętać, że projekty wykonywane w dużych biurach zawsze przysparzały, i nadal przysparzają, problemów związanych z ustaleniem ich autorów. Zwykle za twórcę uznawany jest kierownik pracowni, a osoby, które często samodzielnie prowadzą prace, są wymieniane jako współpracownicy lub pomijani. Olgierd Czerner stwierdził w 2015, w prywatnej rozmowie, że w sprawie projektu z Urzędem Konserwatorskim kontaktował się Zbigniew Politowski.
- ³⁵ Dla obiektu wydano pozwolenia budowlane 31 III 1958 i 18 VII 1958. Dokumentacja znajduje się w ABMW,teczka nr 481.
- ³⁶ Dekorację zaprojektowała Irena Lipska-Zworska oraz ceramicy: Krystyna Cybińska, Rufin Kominek i Halina Olech.
- ³⁷ Wartość odtworzonych kamienic przyrynkowych doceniono już w 1962, umieszczając w rejestrze zabytków dwa budynki: Rynek 4 i 15, zrekonstruowane jako pierwsze. Kolejne wpisy takich realizacji nastąpiły 30 XII 1970 i dotyczyły domów Rynek 16, 17, 18, 19, 20/21, 22, 23 i 29.
- ³⁸ 2 VII 1959 weszła w życie uchwała Rady Ministrów nr 285 w sprawie przyjęcia tez dotyczących typizacji w budownictwie (Monitor Polski 1959, nr 70, poz. 365) na lata 1959–1965. Część A, punkt 2.1.5: „Budynki mieszkalne o skomplikowanym obrysie i ukształtowaniu, budynki ‘plombowe’ oraz budynki wymagające uzgodnienia z konserwatorem zabytków powinny być realizowane metodami najsluszniejszymi dla danych warunków miejscowych na podstawie projektów indywidualnych z maksymalnym stosowaniem, w miarę możliwości, masowo produkowanych elementów typowych”. Dopełniała to uchwała Rady Ministrów nr 507 z 31 XII 1959, w sprawie uzupełnienia tez dotyczących typizacji w budownictwie, gdzie w części C, Budownictwo mieszkaniowe niskie, punkt 7.2. dopuszczono „odstępstwa od sformułowanych zasad dla budynków plombowych, dobudowywanych, odbudowywanych, zabytkowych”.
- ³⁹ J. Majczyk, A. Tomaszewicz, *Just after socialist realism. Architecture and urban planning in Wrocław in the late 1950s and early 1960s.*, „WK” 2017, nr 49, s. 181–190.
- ⁴⁰ O. Czerner, op. cit., s. 132.
- ⁴¹ K. Kirschke et al., *Adaptive reuse of commercial and public buildings in Wrocław Old Town in Poland. The occupant safety and comfort versus preservation of authenticity of monumental buildings*, „Tekna Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych” 2018, t. 14, nr 3, s. 24–41.

Streszczenie

W artykule zaprezentowano koncepcje powojennej odbudowy Starego Miasta we Wrocławiu, na przykładzie przemian przyrynkowego kwartału wydzielonego ulicami Kurzy Targ, Szewska i Oławska. Powojenne losy znajdujących się tu komercyjnych obiektów stanowią przykład różnych koncepcji odbudowy. Dawny Warenhaus Barasch został odremontowany i przestoczyl się w dom handlowy PSS Feniks. Mocniej uszkodzony Breslauer Disconto-Bank przekształcono w biurowiec, zachowując wszystkie elementy jego struktury z wyjątkiem dachu. Dom handlowy Goldene Krone odtworzony został dopiero w roku 1960 jako budynek usługowo-biurowy o formie nawiązującej do istniejącej tu renesansowej kamienicy Pod Złotą Koroną. Autorzy artykułu w latach 1997–2016 wykonali dla wszystkich trzech budynków badania konserwatorskie, które stanowiły punkt wyjścia do opracowania projektów rewitalizacji. Zgromadzona podczas tych realizacji wiedza pozwala na analizę strategii i metod konserwacji zastosowanych podczas odbudowy ze zniszczeń, z uwzględnieniem ich oddziaływania na obecny status budowli.

Abstract

The paper presents proposals of the post-war reconstruction of the Old Town in Wrocław on the example of the transformation of the market-side block delineated by the Kurzy Targ, Szewska and Oławska streets. The post-war history of the commercial buildings located here are an example of various reconstruction proposals. The former Warenhaus Barasch was renovated and transformed into the PSS Feniks department store. The Breslauer Disconto-Bank, which suffered greater damage, was adapted into an office building while retaining all of its structure save for the roof. The Goldene Krone department store was reconstructed as late as in 1960, as a service and office building with a form that referenced the Renaissance-era Pod Złotą Koroną townhouse, which had stood at its site previously. In the years 1997–2016, the authors performed conservation investigations on all three buildings, which provided a starting point for revitalization designs. The insight gained during these projects allows for an analysis of conservation strategies and methods used during the reconstruction, while accounting for their impact on the current state of the buildings.